

BILIMOFF, Michèle. *Les Jardins d'Anne de Bretagne: les plantes au Moyen Âge: d'après les Grandes Heures d'Anne de Bretagne: Bibliothèque nationale de France, Ms. latin 9474. Rennes: Ouest-France, [2022], © 2022. 249 stran. ISBN 978-2-7373-8773-9.*

Michèle Bilimoff:

Zahrady Anny Bretaňské

Prezentovaná publikace je knihou, ve které obrázky promlouvají stejně jako text. V podstatě tak kopírují svůj původ, jímž je nádherně iluminovaná pozdně středověká kniha hodinek, patřící francouzské královně Anně Bretaňské. Na jednotlivých stranách této publikace nejsou popisována vědecká fakta a poslední výsledky kodikologických, uměnovědných, filologických, historických a dalších bádání. Autorka se tentokrát zaměřila na detaily ukryté v bordurách četných iluminací. Slovo zahrady (*les jardins*) v názvu napovídá, že se pokusila – a já mohu na začátek rovnou říci, že s úspěchem – porovnat namalovanou flóru a drobnou faunu s rostlinami a živočichy, které velmi dobře známe ze současnosti. Kniha je tedy jedinečným mostem, spojujícím přírodu a kulturu, minulost a současnost, naše prostředí s prostředím našich předků.

Autorka Michèle Bilimoff¹ prokázala při psaní této publikace značnou míru znalostí a orientace nejen ve francouzském knižním umění sklonku středověku, ale také rozsáhlé povědomí o přírodě včetně její reflexe v pozdně středověkém období. Přitom jejím primárním cílem není zhodnocení iluminátorské práce² – ačkoli ta je v tomto případě opravdu mistrná – ani vystižení dobového náhledu na přírodu a správnost vyobrazení³.

Knihy hodinek⁴ byly v období pozdního středověku oblíbeným titulem. Možná mohu bez obav použít výraz „bestsellerem“. V současných knihovnách evidujeme zhruba sto tisíc titulů rozesetých doslova po celém světě. Kniha hodinek jsou obvykle zajímavé a mnohdy nákladně zhotovené. Nejen díky tomu poutají značný zájem nejen odborníků, ale také širší veřejnosti. Výstavy věnované tomuto tématu jsou vždy hojně navštěvované⁵,

¹ Michèle Bilimoff studovala na École du Louvre archeologii a dějiny umění. Ve spolupráci s francouzským Národním střediskem vědeckého výzkumu (CNRS) se podílela na výzkumu technik kovů. Je autorkou dalších publikací věnovaných reflexi rostlin v pozdně středověkých rukopisech, například BILIMOFF, Promenade dans des jardins disparus, 2001.

² Jak je tomu například v AVRIL a REYNAUD, Les manuscrits à peintures en France 1440–1520, 1993; LEROQUAIS, Les livres d'Heures manuscrits de la Bibliothèque nationale, 1927–1943.

³ Jak je tomu například v CAMBORNAC, Plantes et jardins du Moyen Âge, 1998; CANDOLLE, L'Origine des plantes cultivées, réédition, 1997; C.E.I.M., Jardins du Moyen Âge, 1995; CHAMBLAS-PLOTON, Jardins médiévaux, 2000; MCCLINTOCK a FITTER, Guide des Plantes à fleurs de l'Europe occidentale, 1976; DELATTE, Herbarius, recherches sur le cérémonial, 1938; LAMARCHE-VADEL, Jardins secrets de la Renaissance, 1997; LE DANTEC a LE DANTEC, Le roman des jardins de France, 1998; FELIX a TRÍSKA, Faune et Flore d'Europe, 1975.

⁴ Výběrově HARTHAN, The Book of Hours, 1977; DUFFY, Marking the Hours, 2006; WIECK, Painted Prayers, 2004; WIECK, Time Sanctified, 1988; SANDGREN, The book of hours of Johannete Ravelle, 2002.

⁵ V Národní knihovně například výstava *Nebeský žebřík* uskutečněná v roce 2019.

kopie jednotlivých knih hodinek se objevují často ve filmech a jejich digitální kopie nezdíka vidíme ve virtuálním prostředí. V posledních letech se jejich prezentace začíná vymezovat od generálně sepsaných kompendií po tematicky zacílené práce. Do této kategorie beze sporu patří také sledovaná publikace.

Kniha je psána z uměnovědného hlediska. Proto se úvodu ujal François Avril, hlavní konzervátor Oddělení rukopisů Národní knihovny v Paříži. Vyzdvihl zejména členění publikace, které nesleduje – jak tomu bývá v případě knih věnovaných obecně knihám hodinek – rozvržení podle jednotlivých hodinek, ale přímo se věnuje rostlinám.

Publikace je členěna na obecný úvod, historickou stať k osobě objednatelky, následuje krátký popis samotného rukopisu. Dále jsou probírány rostliny, stromy, houby a vinná réva, zahrada (s dělením na ovocný sad, plazivé rostliny, živé ploty, keře, květiny, vodní rostliny a zeleninovou zahradu), užitkové rostlinstvo a rostliny magické a čarodějnické. Každá vyjmenovaná rostlina⁶ je potom vyobrazena v příslušné iluminaci knih hodinek. Na závěr jsou připojeny seznamy rostlin podle knih hodinek, francouzské a latinské názvy. Bibliografický soupis je značně zredukován na díla relevantní ke sledované tematice a zajímavá pro široké spektrum čtenářů s důrazem zejména na francouzské prostředí.

Anna Bretaňská (1477–1514) je prototypem urozené a vzdělané pozdně středověké ženy. Jako jediný potomek bretaňského vévody Františka II. byla vychovávána jako dědic důležitého a kulturně vyspělého bretaňského vévodství. Po svatbě s Maxmiliánem I. Habsburským byla korunována římskoněmeckou královnou. Manželství bylo uzavřeno v Maxmiliánově nepřítomnosti, a tak bylo později francouzským králem anulováno. Novým Anniným manželem se stal francouzský král Karel VIII. Jejím třetím manželem pak byl další francouzský král Ludvík XII. Zemřela ve 37 letech a ve své době byla považována za nejbohatší ženu Evropy. Dodnes je vnímána jako jedna z nejdůležitějších postav bretaňské historie. Anna podporovala rozvoj kultury ve všech směrech. Její knihovna⁷ patřila k zajímavým pozdně středověkým knihovnám, mezi knihami dominovaly reprezentativní, luxusně provedené kodexy.

Velké hodinky Anny Bretaňské⁸ vznikly na přímou objednávku v letech 1503 až 1507 ve významné a aktivní dílně Jeana Bourdichona⁹ v Tours. Jsou řazeny mezi jedny z nejkrásnějších knih hodinek na světě. Obsahují celkem 49 celostránkových iluminací v renesančním stylu a více než 300 stran s rozsáhlými bordurami. Kromě četných rostlinných a zoomorfických motivů se zde také nacházejí vyobrazení samotné Anny Bretaňské a jejích erbů. Za mistrnou kvalitou iluminací stojí přední mistr Bourdichonovy dílny, jímž byl Jean Fouquet. V bordurách, které jsou umístěny do imitujících dřevěných vyřezávaných rámu, se promítají vlivy raného holandského malířství. V celostranných iluminacích se plně ohlašuje renesance.

Autorka si nevšimla jen vyobrazení rostlinstva, ale zaměřila se také na drobné živočichy, kteří jsou na mnohých iluminacích zachyceni. Tak je tomu hned v první kapitole věnované rostlinám – ukázkovým příkladem je vyobrazení a popis housenky lezoucí po lesní jahodě, hlemýžď schovaný za hvozdíkem či motýl a beruška na orlíčku. Malého zvířectva je zde značné množství.

⁶ V rukopise je jich celkem 337.

⁷ BROWN, *The Queens's Library*, 2010.

⁸ Bibliothèque nationale de France, Ms Lat. 9474, dále zejména DELISLE, *Les Grandes heures de la reine Anne de Bretagne et l'atelier de Jean Bourdichon*, 1913; MINOIS, *Anne de Bretagne*, 1999; TANGUY, *Les jardins secrets d'Anne de Bretagne*, 1991.

⁹ Zejména LIMOUSIN, *Jean Bourdichon peintre et enlumineur, son Atelier et son Ecole*, 1954; MALE, *Jean Bourdichon, Les Heures d'Anne de Bretagne*, 1946.

Asi netřeba zdůrazňovat, že řadu rostlin, keřů a stromů velice dobře známe. V kapitole věnované stromům se dub střídá s bukem, borovice s chmelem, jilm s vrbou. Některá spojení jsou pro nás už méně známá, jako je tomu například u spojení břízy a želvy.

Třetí kapitola je půvabnou procházkou po všemožných odrůdách obilí, od pšenice přes žito a ječmen. Dále jsou v této kapitole polních plodin zachyceny také rostliny považované spíše za plevel, jako vlčí mák, bodlák či chrpa. Pro nás nezvykle sem autorka zařadila také hroznové víno.

Rozsáhlá kapitola věnovaná zahradě je jedinečnou a velmi poutavou přehlídkou plodin a květin, které pěstovali v pozdním středověku na území dnešní Francie. Pro lepší porozumění jsou rostliny popsány v latině a francouzštině. Vedle třešní, broskví, meruněk a hrušek to jsou nádherné růžové keře, lískové ořechy, arónie, rybíz a angrešt. Rostlinám s trny byla ponechána překvapivě samostatná podkapitola (růže, maliny, ostružiny a mnohé další). Pro mě samotnou byla objevná především podkapitola věnovaná okrasným kvetoucím rostlinám. Vyobrazení květin je velmi realistické (až máte doslova potřebu si ke stránkám přivonět...). Stať týkající se vodních rostlin kupodivu není malá, zahrnuje řadu známých rostlin (například tzv. doutníky a mnohé jiné). Vedle těchto nádherných rostlin jsou také vyobrazeny skromnější rostliny zdobící trávníky našich parků (sedmikrásky, bledule, prvosenky, pampelišky, fialky a mnohé jiné). Nechybí ani levandule a heřmánek či mochně. Název magické a čarodějnické rostliny zní sice zajímavě, ve skutečnosti jsou uvedeny jen dvě rostliny (rulík a měsíček lékařský). Mimochodem, malíř zachytil také *Cannabis sativa* (konopí seté).

V mnohých případech autorka v úvodních statích k jednotlivým kapitolám a podkapitolám dokládá zprávy o konkrétních rostlinách citacemi z pozdně středověkých pramenů. Jsou sice zcela výběrové a podléhají preferencím autorky, jsou však milým oživením celé knihy. A zároveň jedinečným způsobem podtrhují krásu a půvab vyobrazených rostlin.

Publikace neaspíruje na pozici zásadní vědecké práce. Je určena spíše širšímu čtenářskému publiku, kterému se snaží zprostředkovat pozdně středověkou přírodu prostřednictvím jedinečného rukopisu. Spojení původních iluminací se současným popisem a citacemi z dobových pramenů jednoznačně zaujme a nezahltí podrobnostmi.

PhDr. Renáta Modráková

Seznam citovan $\acute{e}$ literatury

AVRIL, François a REYNAUD, Nicole. *Les manuscrits à peintures en France 1440–1520*. Paris: Flammarion, 1993. ISBN 978-2080121769.

BILIMOFF, Michèle. *Promenade dans des jardins disparus. Les plantes au Moyen Âge d'après les „Grandes Heures d'Anne de Bretagne“*. Bibliothèque nationale, Ms. latin 9474, Rennes: Ouest France, 2001. ISBN 978-2737366338.

BROWN, Cynthia Jane. *The Queens's Library: image making at the court of Anne of Brittany, 1477–1514*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010. ISBN 978-0-8122-4282-9.

C.E.I.M. (Centre de l'Enluminure et de l'Image Médiévale de Noirlac). *Jardins du Moyen Âge*. Paris: Le Léopard d'Or, 1995. ISBN 2-86377-134-5.

CAMBORNAC, Michel. *Plantes et jardins du Moyen Âge*. Paris: Hartmann, 1998. ISBN 978-2912344090.

CANDOLLE, Alphonse de. *L'Origine des plantes cultivées*, réédition. Paris: Diderot, 1997. ISBN 978-0282876227.

CHAMBLAS–PLOTON, Mic. *Jardins médiévaux*. Paris: Flammarion, 2000. ISBN 978-2706617492.

DELATTE, Armand. *Herbarius, recherches sur le cérémonial usité chez les Anciens pour la cueillette des simples et des plantes magiques*. Liège: Faculté de philosophie, 1938.

DELISLE, Léopold. *Les Grandes heures de la reine Anne de Bretagne et l'atelier de Jean Bourdichon*. Paris: Lib. Damascène Morgand, 1913.

DUFFY, Eamon. *Marking the Hours: English People and their Prayers 1240–1570*. New Haven: Yale University Press, 2006. ISBN 978-0300117141.

FELIX, Jiří a TRÍSKA, Jiří. *Faune et Flore d'Europe*. Paris: Gründ, 1975. ISBN 2-7000-1901-6.

HARTHAN, John. *The Book of Hours*. New York: Thomas Y. Crowell Company, 1977.

LAMARCHE-VADEL, Gaëtane. *Jardins secrets de la Renaissance. Des astres, des simples et des prodiges*. Paris: L'Harmattan, 1997. ISBN 978-2738453440.

LE DANTEC, Denis a Pierre, Jean. *Le roman des jardins de France*. Paris: Bartillat, 1998.

LEROQUAIS, Abbé V. *Les livres d'Heures manuscrits de la Bibliothèque nationale*. Paris – Mâcon: Protat, 1927–1943.

LIMOUSIN, Raymond. *Jean Bourdichon peintre et enlumineur, son Atelier et son Ecole*. Paris: Presses Académiques, 1954.

MALE, Emile. *Jean Bourdichon, Les Heures d'Anne de Bretagne*. Paris: Verve, 1946.

MCCLINTOCK, David a FITTER, Richard. *Guide des Plantes à fleurs de l'Europe occidentale*. Paris: Delachaux&Niestlé, 1976.

MINOIS, Georges. *Anne de Bretagne*. Paris: Fayard, 1999. ISBN 978-2213603346.

SANDGREN, Eva Lindqvist. *The book of hours of Johannete Ravenelle: and the Parisian book illumination around 1400*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2002. ISBN 91-554-5207-8.

TANGUY, Geneviève-Morgane. *Les jardins secrets d'Anne de Bretagne*. Paris: Lanore, 1991. ISBN 2-85157-081-1.

WIECK, Roger S. *Time Sanctified: The Book of Hours in Medieval Art and Life*. New York: George Braziller, 1988. ISBN 978-0807614983.

MODRÁKOVÁ, Renáta. BILIMOFF, Michèle. *Les Jardins d'Anne de Bretagne: les plantes au Moyen Âge: d'après les Grandes Heures d'Anne de Bretagne: Bibliothèque nationale de France, Ms. latin 9474*. Rennes: Ouest-France, [2022], © 2022. 249 stran. ISBN 978-2-7373-8773-9. *Knihovna: knihovnická revue*. 2023, roč. 34, č. 2, s. 100–103. ISSN 1801-3252.